

Załącznik 2

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko: Jacek Taraszkiewicz

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej.

- 22 kwietnia 1983 roku – Uniwersytet Gdański, Wydział Humanistyczny – tytuł magistra historii – spec. nauczycielska.

- 25 maja 1995 roku- Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych – tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, na podstawie rozprawy doktorskiej *Nauczanie historii w szkolnictwie pijarskim w okresie staropolskim* napisanej pod kierunkiem naukowym Prof. dra hab. Lecha Mokrzeckiego. Recenzentami rozprawy byli Prof. dr hab. Wacław Odynec i Prof. dr hab. Marian Pawlak. Praca została wyróżniona i nagrodzona przez rektora UG.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych.

- 1982 –1983 nauczyciel historii - Szkoła Podstawowa nr 45 w Gdańsku

- 1984 – 1987 nauczyciel historii – Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr 7 w Gdańsku

- 1987 – dotychczas - Uniwersytet Gdański (asystent, starszy asystent, adiunkt) Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego

- 1999 – 2002 - Prodziekan ds. Studenckich – Wydział Nauk Społecznych Uniwersytet Gdański

- 2002 – 2005- Prorektor ds. Studenckich, Uniwersytet Gdański

-2005 - 2008 - Prorektor ds. Studenckich, Uniwersytet Gdański

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

Najważniejszym moim osiągnięciem badawczym jest monografia wskazana zgodnie z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.) pt: *Pierwsze stulecie*

zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642-1740), Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015, ISBN 978 – 83 -7865 – 309 -7, ss. 362. Praca jest jednym, ale bez wątpienia najistotniejszym rezultatem moich badań mieszczących się w szerszym obszarze zainteresowań związanych z problematyką **edukacji okresu staropolskiego w kontekście europejskim**. Ten obszar badawczy jest integralną częścią subdyscypliny nauk historycznych i pedagogicznych – historii wychowania.

Mój dorobek naukowy składa się łącznie z 39 publikacji. Wśród nich są: 2 monografie, 2 prace pod współredakcją, 17 rozdziałów w monografiach, 13 artykułów w czasopiśmie i 5 recenzji. W moich dociekaniach można wyróżnić dwa główne obszary badawcze.

Pierwszy związany z początkami działalności zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642-1740) oraz drugi, silnie powiązany z pierwszym, odnoszący się do szeroko rozumianej edukacji historycznej w szkolnictwie pijarskim okresu staropolskiego. Efektem prowadzenia badań w pierwszym obszarze, poza wskazaną pracą, którą przedstawiam do oceny jako habilitacyjną, jest 20 publikacji: 1 monografia, 1 praca współredakcyjna (w języku rosyjskim), 10 rozdziałów w pracach zbiorowych (1 w języku angielskim i 1 w języku rosyjskim) oraz 8 artykułów (1 w języku hiszpańskim i 1 w języku ukraińskim). Za szczególnie znaczące publikacje w tym obszarze badań poza wskazaną monografią uważam: *Роль и значение Комиссии национальной эдукации*, pod red. М. Броднишкого, Я. Тарашкевича, М. Жеймо, Университет имени Бориса Гринченко, Киев 2015, artykuły: *La enseñanza de historia y geografía en los escolapios de Polonia hasta el año 1740*, [W:] *La contribucion de los Padres Escolapios a la ciencia y la cultura polacas en los siglos XVII – XIX*, coordino y dirigio I. Stasiewicz – Jasiukowa, „Analecta Calasanctiana” 1996, 75 (38); *Зростання зацікавлення піарських учених історичними дослідженнями у середині XVIII століття*, „Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія”, наук. Редактор Г.П.Філіпчук. – Чернівці: Рута. – Вип. 560. – 2011; *Miejsce nauczania historii w pijarskich profesoriach Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” Nr 27 /2011 (druk 2012); *Początki działalności zakonu pijarów w Lubieszowie czyli Nowym Dolsku na Ukrainie (The Beginnings of The Piarists Order in Lyubeshiv (New Dolsk) in Ukraine)*, „Синопсис: текст, контекст, медіа”, № 2 (10), 2015 [wydanie elektroniczne] i rozdziały w książkach: *Pijarskie Ratio Studiorum*, [w:] *W służbie historii nauki, kultury i edukacji. Księga Pamiątkowa Dedykowana Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu*, red. R. Grzybowski, T. Maliszewski, Gdańsk 2008; *Stanisław Konarski a pijarska reforma oświatowa z XVIII w.*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T

Maliszewski, t. I, Kraków 2010; *Starania o sprowadzenie zakonu pijarów na ziemię północnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII i XVIII wieku* [w:] *Z historii polskich pijarów. 350-lecie Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów*, red. M. Ausz, Kraków 2013; *Piarist School Theatre in the Territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth till Stanisław Konarski's Reform of 1740*, [w:] *Problemy współczesnej humanistyki*, t. 1: *Ukraińska humanistyka i słowiańskie paralele. Teatralia*, red. M. Bracka, A. Bracki, M. Żmudzka- Brodnicka, M. Brodnicki, Gdańsk – Kijów 2014 (druk 2015); *Первые учебники пиаристов по истории как источник вдохновения в сфере исторического образования времен Комиссии национальной эдукации*, [w:] *Роль и значение Комиссии национальной эдукации*, под ред. М. Бродницкого, Я. Тарашкевича, М. Жејмо, Университет имени Бориса Гринченко Киев 2015 oraz znajdujący się w druku jako rozdział, referat wygłoszony na VIII Ogólnopolskim Zjeździe Pedagogicznym Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego - *Przygotowanie do samodzielnego życia ubogiej, bezdomnej młodzieży jako pierwotny cel edukacyjny zakonu pijarów w XVII-XVIII wieku*, [w:] *Edukacja – Inkluzja- Różnice*, red. T. Szkudlarek, A. Komorowska, Gdańsk 2015.

Głównym celem naukowym pracy przedstawionej jako moje najważniejsze osiągnięcie badawcze była rekonstrukcja i analiza działalności pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1642 – 1740. W pracy dokonałem interpretacji i reinterpretacji treści rękopisów i starodruków. Wobec niemal całkowitego braku pełniejszych publikacji poświęconych szkolnictwu pijarskiemu przed reformami z połowy XVIII w., wydaje się, iż istniała uzasadniona potrzeba przeprowadzenia badań pozwalających na ustalenie faktycznego stanu rzeczy i poddanie rewizji dyskusyjnych poglądów dotyczących tego zagadnienia. Pomimo wielkich zasług pijarów na polu krzewienia oświaty na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów problematyka ta wciąż nie doczekała się całościowej monografii. Badacze nierzadko stwierdzali, że zwłaszcza dla pierwszego okresu działalności zakonu w latach 1642 – 1740, przy obecnym stanie zachowanych źródeł, nie jest to możliwe. Szkolnictwo pijarskie okresu staropolskiego to jedna z najpiękniejszych kart historii oświaty na naszych ziemiach. Tematyka ta należy jednak nadal do stosunkowo najbardziej zaniedbanych badawczo. Szczególnie mało uwagi poświęcono dotychczas pierwszemu stuleciu działalności zakonu na ziemiach Rzeczypospolitej obejmującemu lata 1642-1740. Takie podejście do zagadnienia znawca dziejów staropolskich Tadeusz Bieńkowski tłumaczył naszą tradycją naukową głoszącą, że pijarzy godni są uwagi dopiero od czasów S. Konarskiego¹. Sławomir Postek w

¹ Zob. T. Bieńkowski [rec]. *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIXw.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa-Kraków 1993, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. XXXVIII.1993, nr 3, s. 167.

tym kontekście pisał: „powszechnie utrwały się opinie, że do reformy Konarskiego szkolnictwo pijarskie niczym szczególnym się nie wyróżniało. W szeregach zakonu brakowało indywidualności pedagogicznych i naukowych”².

Prawdziwa przyczyna dotychczasowego braku całościowo i krytycznie opracowanych dziejów działalności pijarskiej w Rzeczypospolitej, tkwiła jednak jak się zdaje w ogromnych trudnościach związanych z zebraniem rozproszonych i niekiedy bezpowrotnie zniszczonych materiałów historycznych. Niektóre źródła, choć przetrwały, są dziś w takim stopniu zniszczone, że w całości nie dają się odczytać. Znaczne rozproszenie i fragmentaryczność ocalałych materiałów wielce utrudniało podjęcie badań nad całokształtem działalności zakonu na ziemiach Rzeczypospolitej. Jeden z najwybitniejszych powojennych badaczy problematyki pijarskiej w Polsce Jan Buba, który uważał, że działalność zakonu na naszych ziemiach przewyższała swoją wszechstronnością inne pijarskie prowincje w Europie³, pracę służącą ukazaniu pierwszego wieku działalności zakonu w granicach Rzeczypospolitej przyrównał do zadania: „Archeologów odtwarzających ze znalezionych skorupek całe naczynie”⁴. W innym miejscu J. Buba pisał, iż wiedza o działalności zakonu pijarskiego w pierwszym stuleciu w granicach Rzeczypospolitej przypomina: „nie stanowiące całości barwne ułamki”⁵. Również Mariusz Ausz w pracy *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII- XIX* pisał, że dzieje zakonu pijarskiego z wyjątkiem reform S. Konarskiego i działalności w okresie KEN są słabo opracowane. Brak syntetycznego opracowania historii zakonu przed reformami S. Konarskiego autor tłumaczy rozproszeniem źródeł⁶. Wobec braku tego typu opracowań konieczność powstania takiej pracy wydaje się oczywista.

Należy podkreślić, że większa część materiałów źródłowych związanych z zakonem pijarskim uległa zniszczeniu jeszcze w okresie zaborów. Zakonnicy wyznający postępowe, patriotyczne poglądy brali udział w powstaniach narodowych i w związku z tym podlegali prześladowaniom ze strony zaborców. Zaborcze władze świadome były tego, że pijarzy znacznie silniej, niż inne zgromadzenia związani byli ze sprawą narodową⁷. Zaborcy znali wkład pijarów w reformę oświaty w XVIII wieku, włącznie z ich zasługami dla KEN. Wiedzieli też, że to głównie absolwenci szkół pijarskich stali się członkami stronnictwa

² S. Postek, *Dzieje szkoły pijarskiej w Łukowie 1701 – 1833*, „Analekta. Studia i materiały z dziejów nauki” R. V, 1996, z.2, s. 148.

³ J. Buba, *Pijarzy w Polsce, próba charakterystyki*, „Nasza Przeszłość” 1962, t. XV, s. 15.

⁴ J. Buba, *Matematyka w dawnych szkołach pijarskich w Polsce*. [w:] *Pijarzy w kulturze dawnej Polski*, Kraków 1982, s.244.

⁵ J. Buba, *O założeniach organizacyjnych pierwszych szkół pijarskich w Italii i w Polsce w XVII wieku* [w:] *Kultura i literatura dawnej Polski*, Warszawa 1968, s.492.

⁶ M. Ausz, *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII – XIX*, Lublin 2006, s.10.

⁷ W. Bobkowska, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793- 1806*. Kraków 1947.

patriotycznego, posłami na Sejm Wielki i oficerami powstania kościuszkowskiego. W roku 1831 w piśmie „Nowa Polska”, ze względu na zasługi zakonników dla sprawy niepodległości Ojczyzny pisano o nich, że są: „*bardziej Polakami, niż zakonnikami*”⁸. Takie opinie nie mogły być tolerowane przez zaborców, którzy nasilali prześladowania wobec zakonu. W okresie II wojny światowej, w czasie Powstania Warszawskiego, spłonęło Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie, a w nim wiele pijarscianów. Podobny los spotkał w czasie II wojny „Archiwum Sułkowskich” złożone w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu oraz „Archiwum Probostwa w Rydzynie”. W obu tych miejscach przechowywano cenne źródła odnoszące się do dziejów zakonu pijarów w Rzeczypospolitej.

Wydaje się, iż wiele opinii odnoszących się do działalności oświatowej zakonu, tak w Rzeczypospolitej jak i w Europie, zostało przez polskich autorów sformułowanych bez dostatecznego uzasadnienia. Po dziś dzień dominuje powszechne przekonanie, że pijarzy w swej działalności szkolnej do czasów reformy zapoczątkowanej u progu lat czterdziestych XVIII wieku całkowicie naśladowali jezuitów⁹. Nadto Stanisław Litak w pracy opublikowanej w 1993 roku stwierdził wprost, iż - jak wiadomo - pijarzy do 1754 roku, nie posiadali w ogóle ustaw szkolnych mogących odgrywać zblizoną rolę do jezuickiego „*Ratio Studiorum*”¹⁰. Dokonana przeze mnie analiza działalności zakonu pijarów, zwłaszcza w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wykazuje jednak, że taki pogląd wydaje się nader uproszczony, czy wręcz mało prawdopodobny, choć powszechnie w Polsce nadal uznawany. W przedstawionej tu książce potwierdziłem i dzięki analizie nowych, nieznanych dotąd materiałów źródłowych przechowywanych głównie w archiwach w Rzymie i w Budapeszcie, mocniej uzasadniłem tezę postawioną już we wcześniejszych moich pracach mówiącą, że zakon pijarski sporządził pewien zbiór przepisów dotyczących organizacji i programu swego szkolnictwa, który możemy nazwać „*pijarskim ratio studiorum*”. Nie był to jednak jak wykazałem dokument oddzielny, gdyż zarządzenia te pijarzy umieścili w rozdziale VIII *De Gymnastiis, seu Scholis Piiis fundandis*, części II (*pars II*) swoich konstytucji zakonnych: *Constitutiones religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*. Uznałem, że początek tym przepisom szkolnym dały konstytucje Kalasancjusza spisane w latach 1619-1621, poszerzone o program *Collegium Nazarenum* z 1630 roku. W miarę upływu czasu i przemian zachodzących wewnątrz zakonu, konstytucje

⁸ Cyt. za S. Tync, *Pijarzy a sprawa włościańska*, „*Nasza Przeszłość*” 1962 t. 15, s. 181.

⁹ A. Wojtkowski, *Z dziejów szkolnictwa katolickiego dla świeckich* [w:] *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin 1969, cz. III, s. 44; J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbek, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 132.

¹⁰ S. Litak, *Jezuici na tle innych zakonów męskich w Polsce w XVI-XVIII w.*, [w:] *Jezuici a kultura polska*,

zostały także uzupełnione postanowieniami kolejnych kapituł generalnych. Ostateczną wersję rozdziału *Ratio studiorum pro externis*, poświęconego szkolnictwu uchwaliła kapituła generalna z 1694 roku, której postanowienia ogłosił w 1698 roku w Rzymie generał zakonu Joannes Franciscus Foci. Zdefiniowane i wprowadzone przeze mnie, pojęcie „pijarskie *ratio studiorum*” zostało już wdrożone do obiegu naukowego. Uchwała z 1694 roku nie wniosła jak się zdaje większych zmian w stosunku do praktyki dotychczas stosowanej w szkołach, a była raczej formalnym potwierdzeniem założeń programowych Kalasancjusza. Wykazałem zatem, że organizacja szkolnictwa i treści programowe szkół pijarskich różniły się w poszczególnych prowincjach, dlatego badacze odnosząc się do tych zagadnień mogą przyjmować i wciąż przyjmują odmienne wnioski. Chociaż podstawowe zasady zostawały zachowane, w szczegółach starano się dostosowywać do lokalnych warunków, potrzeb i możliwości. Takie rozwiązanie było zgodne z założeniami władz zakonnych.

Wspomniany wcześniej J. Buba postulując podjęcie dokładnych badań nad dziejami zakonu pijarskiego w pierwszym wieku pobytu na ziemiach Rzeczypospolitej, wyraził jednocześnie obawy, że ze względu na fragmentaryczność źródeł i brak opracowań, praca ta będzie bardzo trudna, jeśli w ogóle możliwa¹¹. Faktycznie dla opisanego pierwszego wieku działalności zakonu na ziemiach Rzeczypospolitej, należy wielokrotnie korzystać ze źródeł późniejszych, nawiązujących do tradycji, a sięgających w ujęciu historycznym najwcześniejszego okresu.

Wiedzy o początkach działalności zakonu pijarskiego w Europie, w tym także w Rzeczypospolitej, dostarczają głównie prace włoskie i hiszpańskie. Na szczególną uwagę zasługują tu publikacje takich autorów jak: Francesco Giordano, Calasanz Bau, Vincenzo Talenti, Claudio Vila, Severino Giner Guerri i Leodegario Picañyol.

W ostatnich dekadach, ożywiło się zainteresowanie dziejami pijarów w Czechach, na Słowacji i na Węgrzech. Bardzo cenne rozprawy ogłosili tam między innymi: Jan Bombera, Aleš Filip, Metoděj Zemek, Václav Bartůšek, Ivan Chalupecký i András Koltai (dane bibliograficzne umieszczone są w książce).

W oparciu o przedstawione powyżej fakty uzasadnionym zdaje się zakres chronologiczny pracy, obejmujący okres od 1642 roku to jest, od sprowadzenia zakonu pijarów w granice Rzeczypospolitej do 1740, w którym to roku z inicjatywy S. Konarskiego powołano do życia *Collegium Novum*, po roku działania przemianowane na *Collegium Nobilium*.

Podstawę źródłową niniejszej rozprawy stanowią stosunkowo nieliczne zachowane teksty

Kraków 1993. s.191.

¹¹ J. Buba, *Pijarzy w Polsce*.... s.15.

rękopiśmienne i drukowane. Siedemnastowieczna praca autorstwa asystenta generalnego pijarów i jednego z najwybitniejszych historyków zakonu Bernarda Bartlika: *Chronologia historica seu annales Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum ad an. 1669...*, nie opisuje dziejów poszczególnych prowincji, a tym bardziej domów i kolegiów, podaje zaś informacje odnoszące się do organizacji zakonnej jako do całości¹². B. Bartlik rezydując w Rzymie w domu świętego Pantaleona, w nikłym stopniu interesował się wydarzeniami w Rzeczypospolitej, a nawet wydarzeniami w całym regionie Europy Środkowej. Współczesny historyk Jan Bombera w pracy: *První piaristé v Podolinci* zwrócił uwagę na fakt, że już w XVII wieku B. Bartlik narzekał na brak wśród dokumentów przechowywanych w rzymskim archiwum informacji o rozwoju sytuacji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Braki te jak się zdaje pogłębił jeszcze kryzys zakonu z lat 1646 -1656. Zakon formalnie uległ kasacji, a poszczególne kolegia działały niemal jako samodzielne placówki. Jednak to właśnie od Polski oczekiwano impulsu do odnowy zakonu¹³. Zatem o działalności poszczególnych domów zakonnych informacji dostarczają głównie zachowane kroniki. Źródłem niezmiernie cennej wiedzy są również ocalałe katalogi osobowe członków zakonu pijarskiego. Niezwykle trudnym zadaniem było zidentyfikowanie prawdziwych imion i nazwisk zakonników – nauczycieli, ponieważ najczęściej w zachowanych źródłach podawane są tylko ich imiona zakonne np. Adrian od świętego Waleriana, Walenty od świętego Antoniego, Nikodem od Chrystusa, Sebastian od świętej Apoloni itp. W dotychczasowych opracowaniach także badacze zgodnie z zapisami zachowanych dokumentów, najczęściej podawali tylko imiona zakonne, pomijając imiona świeckie i nazwiska. Zakonnicy w swoim przekonaniu pracowali na „chwałę Boga”, a sława ziemską ich nie interesowała. Niekiedy dopiero zestawienie bardzo wielu dokumentów pozwoliło mi na rzeczywistą identyfikację pijarskich nauczycieli. Dzięki żmudnej kwerendzie źródłowej udało się ustalić świeckie imiona i nazwiska kilkudziesięciu wykładowców pijarskich omawianego okresu oraz to, jakich przedmiotów nauczali. Ze względu na brak pełnych źródeł oraz stopień zniszczenia zachowanych, można ustalić nazwiska jedynie niektórych rektorów i nauczycieli ówczesnych szkół pijarskich. Należy pamiętać, że do 1754 roku pijarzy wyrzekając się „wszelkiej świeckości”, używali wyłącznie imion zakonnych i tak ich dane personalne były

¹² Archivio generale delle Scuole Pie Roma , rkps sygn. Hist. Bibl. N. 2, N. 19 : *Bartlicus di S. Philippo Nerio* [B.Bartlik] *Chronologia historica seu annales Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum ad an. 1669*

¹³ J. Bombera *První piaristé v Podolinci* [w:] *Návrat k pramenom. Zborník štúdií k 350. výročiu pochodu piaristov na Slovensko*, red. P. Kollár. Prievidza 1992. s.67; V. Barrůšek. *Przybycie Pijarów do Polski w dziele Bernarda Bartlika*. [w:] *Z historii polskich pijarów. 350-lecie Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów*, red. M. Ausz. Kraków 2013, ss.18:25.

najczęściej umieszczane w dokumentach poszczególnych domów. Niestety w wielu przypadkach nie daje się też ustalić, jakich przedmiotów wówczas nauczali. Dodatkowym utrudnieniem przy tych ustaleniach jest fakt, iż w ciągu swojego życia zakonnicy - co wykazałem - przebywali nieraz w bardzo wielu placówkach na terenie prowincji, a nawet poza jej obszarem. W związku z powyższymi trudnościami w dotychczasowych badaniach ustalano głównie nazwiska i funkcje profesorów szkół pijarskich dopiero od schyłku lat czterdziestych XVIII wieku

Materiały odnoszące się do działalności szkolnej pijarów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, są niezwykle rozproszone. Najwięcej znaleźć ich można w Archivio generale delle Scuole Pie w Rzymie. Bardzo cenne pijarskie polonica przechowywane są w Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest - Główne Archiwum Pijarskie w Budapeszcie. Interesujące dokumenty archiwalne zachowały się w Lewoczy i to zarówno w Rejonowym Archiwum Państwowym, jak i w archiwum miasta Lewoczy. W Polsce najwięcej źródeł rękopiśmiennych oraz ciekawych maszynopisów znaleźć można w zbiorach Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie. Na uwagę zasługują także rękopisy i starodruki pijarskie przechowywane w: Archiwum PAN w Warszawie, Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Kapituły Łowickiej w Łowiczu, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece PAN i Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, Bibliotece im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Bibliotece KUL w Lublinie, Bibliotece PAN w Kórniku, Bibliotece PAN w Gdańsku, Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu i Bibliotece Seminarium Duchownego w Sandomierzu.

W pijarskich dokumentach źródłowych przechowywanych w archiwach w Rzymie i Budapeszcie mowa jest o trzech etapach rozwoju fundacji. Pierwszy etap to *fundationis origo*, drugi *progressus*, a trzeci *perfectio*¹⁴. W omawianej pracy pod względem konstrukcyjnym za wzorem zakonników z przełomu XVII i XVIII wieku zachowałem ten trójpodział. W pierwszym rozdziale – *Origo Fundationis* ukazałem powstanie, założenia organizacyjne zgromadzenia pijarów oraz wydarzenia związane ze sprowadzeniem zakonu pijarskiego w

¹⁴ AGSP, rkps sygn. Regestum Provinciarum 58 A: *Prov. Polonia: Radom 1. Status Domus Nostris Radomiensis Tituli Sancti Martini Episcopi Confessionis Fundationis Wąsowiciana Origo, Progressus et Perfectio*; Piarista Rend Magyar Tartomány Kőzponti Levéltára Budapest, rkps sygn. For. 0-6, nr 37: *Archivi Domus nostrae Podolinien[is], Liber I in quo Origo, Fundatio, Accessio, et Progressus, Imminutio, Mutationes, Insigniores Casus et alia his similia ad Statum domus pertinentia, memoriae digna ... continentur inscripta ab Anno 1642 ad annum 1772*

granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także podstawy materialne funkcjonowania poszczególnych placówek. W drugim rozdziale – *Fundationis Progressus* przedstawiłem kadre zakonną jej poziom wykształcenia i przygotowanie do pracy nauczycielskiej oraz naukowej, a także uczniów z uwzględnieniem miejsca ich pochodzenia, przekroju społecznego, narodowego i religijnego. W ostatnim trzecim rozdziale – *Fundationis Perfectio* naświetliłem formy, treści i metody nauczania oraz wychowania w placówkach pijarskich w pierwszym wieku ich działalności na ziemiach Rzeczypospolitej.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy w archiwach krajowych i zagranicznych stanowiącej podstawę niniejszej pracy, udało mi się dotrzeć do wielu rozproszonych, zniszczonych a niekiedy zdekompletowanych rękopisów i starodruków. Do obiegu naukowego wprowadziłem wiele źródeł rękopiśmiennych nieznanych dotąd lub uznanych w Polsce za zaginione. Dzięki dokonaniu interpretacji i reinterpretacji źródeł historycznych udało mi się ustalić wiele faktów i zrekonstruować działalność pijarów w Rzeczypospolitej w omawianym okresie.

Wykazałem, że fundatorami domów pijarskich w Rzeczypospolitej Obojga Narodów były z reguły osoby świeckie (księżęta, starostowie, wojewodowie, czy wreszcie sam król). Domy jezuickie dla porównania były najczęściej uposażane przez osoby duchowne. Pijarzy - jak wynika z badań - starali się, aby rozmieszczenie ich placówek w miarę możliwości uwzględniało najważniejsze ośrodki życia politycznego (Warszawa, Kraków, Wilno) oraz obszary szczególnie zagrożone przez protestantyzm (Podolin) lub też dające im możliwość oddziaływania na ludność prawosławną (Złoczów). Osiedlenie się pijarów w Europie Środkowej, w tym także w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, co niekiedy spotykało się ze sprzeciwem wielu zakonników, okazało się jednak dla zgromadzenia wielce pomyslnym. Można przyjąć, że gdyby zakon nie rozpoczął swej działalności w tym regionie, nie przetrwałby, a w najlepszym razie straciłby swą tożsamość.

Pomimo tego, że zakon powołany celem bezpłatnego kształcenia ubogich dzieci odegrał na polu oświaty w Rzeczypospolitej ogromną rolę, zgromadzenie musiało nieustannie samodzielnie zabiegać o środki finansowe pozwalające wypełniać jego misję. W każdej placówce ojców pijarów wyznaczony był specjalny człowiek tzw. „*oeconomus*”, który obok rektora, zastępcy i prefekta szkół należał do grona zarządzającego. Głównym jego zadaniem było troszczenie się o finanse. Na podstawie źródeł ustaliłem, że największych dochodów zakonowi przysparzały legaty zarówno od osób świeckich jak i duchownych. Legaty przyjmowały różną formę najczęściej pieniężną, ale także zapisywano wsie, folwarki, budynki, kapitały, ruchomości itp. Uzyskane legaty obłożone były określonymi

zobowiązaniemi. Najczęściej był to obowiązek odprawiania mszy za zmarłych ofiarodawców. Jak wykazałem rozwój placówek pijarskich uzależniony był od hojności darczyńców, ale także od sprawności zakonników zarządzających majątkiem zgromadzenia.

Od 1736 roku w granicach Rzeczypospolitej funkcjonowały dwie prowincje litewska i polska (koronna). Jak ustaliłem początkowo prowincjami prowincji koronnej byli obcokrajowcy. Następnie władza nad zakonem, przeszła właściwie na stałe w ręce Polaków, co jak wykazałem wpłynęło zarówno na kształt organizacyjny zgromadzenia jak i na charakter jego szkolnictwa. Jak wynika z moich badań, w pierwszym stuleciu działalności zakonu pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów zorganizowano tu już szkoły pijarskie o pełnym zakresie nauki objętej modelem kształcenia humanistycznego. Obok klas stopnia elementarnego pojawiły się klasy kształcące na poziomie średnim. Szkoła pijarska na naszych ziemiach składała się zatem z dziewięciu klas. Pierwsza *infima legentium*, druga *media legentium*, trzecia *suprema legentium (classe arithmeticae)*, czwarta *infima grammaticae*, piąta *media grammaticae*, szósta *suprema grammaticae (syntaxa)*, siódma *humanitas*, ósma *rhetorica* i dziewiąta *philosophia*. Klasy *infimy* umieszczane były zwykle w jednej sali wykładowej. Uważam, że prawdopodobnie z tej przyczyny w opracowaniach niekiedy błędnie określa się, że w szkole pijarskiej było siedem klas. Odnośnie do rozkładu materiału i zalecanych lektur w poszczególnych klasach, na podstawie źródeł ustaliłem i przedstawiłem w książce uzupełnione i najpełniejsze jak dotychczas w literaturze przedmiotu informacje.

Do czasu uruchomienia z inicjatywy księdza Stanisława Konarskiego *Collegium Nobilium*, jak wykazałem, pijarzy w granicach Rzeczypospolitej powołali do życia 23 szkoły, w tym 7 na obszarze ówczesnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza szkołami o zróżnicowanym poziomie kształcenia, powstały również szkoły z konwiktami, w których edukacja obejmowała zawsze pełen zakres nauczania humanistycznego, do klasy *retoryki* włącznie.

Moje badania dowodzą, że pijarzy - nauczyciele zarówno pochodzenia polskiego jak i cudzoziemcy działający w placówkach na ziemiach Rzeczypospolitej prowadzili badania naukowe i pisali różnego rodzaju utwory: mowy, ody, panegiryki, kazania, sztuki teatralne, a także prace naukowe. Odgrywały one decydującą rolę w edukacji retorycznej. Jak uważam było to zjawiskiem charakterystycznym dla organizacji szkolnictwa pijarskiego, które w swym działaniu, w myśl konstytucji starało się opierać na pracach autorstwa członków zgromadzenia. Jak ustaliłem pijarscy nauczyciele w omawianym okresie zasłynęli licznymi zainteresowaniami: historią, polityką, prawem, ekonomią etc. Najbardziej jednak byli

zainteresowani zagadnieniami związanymi z szeroko rozumianą edukacją. Niemal każdy pijar zajmujący się pisaniem był autorem prac pedagogicznych, które to zagadnienia były związane z celami zgromadzenia. Należy pamiętać, że praca naukowa pijarów polskich w omawianym okresie odbywała się niejako na marginesie ich zajęć związanych z pracą w szkole lub po wysłużeniu obowiązujących wówczas każdego pijara osiemnastu lat pracy nauczycielskiej. Uważam, że prace autorstwa pijarów w badanym okresie zasadniczo sporządzane były dla ukazania historii kościoła, osiągnięć i rozwoju zakonu oraz potrzeb homiletyki i dlatego były głównie przydatne w procesie wychowania moralnego słuchaczy kolegiów. Nie można jednak nie dostrzegać, iż zawierały pewne elementy wiedzy historycznej, geograficznej i politycznej, a nawet gospodarczej, co świadczy o zainteresowaniach nauczycieli klas *poetyki* i *retoryki* tymi dziedzinami. Trudno ustalić jednoznacznie, w jakim stopniu różne prace wykładowców będące wyrazem ich zainteresowań i ambicji, były wykorzystywane później przez nich na lekcjach. Wiadomo jednak z założeń ówczesnego szkolnictwa a także z zapisów konstytucji zakonnych, że chętnie nauczyciele sięgali do własnych opracowań.

Organizacja szkół pijarskich w Polsce, podobnie jak w Italii, na Morawach i w Słowacji, rozpoczęła się jeszcze za życia założyciela zakonu, zgodnie z jego wskazaniem i przy udziale bezpośrednich jego współpracowników. Ustaliłem, że założenia organizacyjne były zatem kontynuacją idei kalasantyńskiej szkoły powszechnej i bezpłatnej. Zdarzało się we Włoszech, iż w jednej ławie szkolnej zasiadali nobilowie, posesjonaci oraz bezdomni. O ile jednak było to możliwe w Italii, to w Rzeczypospolitej ze względu na osobiste poddaństwo chłopów i tak zwane „przywiązanie do ziemi”, wydaje się to nierealne. Należy pamiętać, że panowało tu poddaństwo chłopów zarówno osobiste, gruntowe jak i sądownicze. Wśród uczniów szkół pijarskich w Rzeczypospolitej - jak wykazałem, dzięki źródłowej kwerendzie - były jednak reprezentowane wszystkie stany, z tym, że dobrodziejstwo nauczania obejmowało tylko ludzi wolnych, nie dotyczyło *glebae adscripti* (przypisanców). Obok przedstawicieli rodów magnackich - co potwierdzają rękopiśmienne siedemnastowieczne „katalogi słuchaczy” - uczniami pijarów była młodzież szlachecka, mieszczańska, a także włościańska. Zasługi pijarów w edukacji warstw niższych na obszarach ówczesnej Rzeczypospolitej są niepodważalne. Jak stwierdziłem pijarzy starali się w pełni realizować założenia pedagogiki Józefa Kalasancjusza, jednak na przeszkodzie stały zacofanie gospodarcze i stosunki społeczne charakterystyczne dla ustroju feudalnego. Skład narodowościowy uczniów szkół pijarskich w omawianym okresie oczywiście zależny był od miejsca, w którym placówki oświatowe zostały zorganizowane. Jak ustaliłem na podstawie zachowanych rękopiśmiennych katalogów uczniów, obok Polaków kształcili się tu głównie Litwini, Morawianie, Słowacy,

Rusini, Węgrzy i Niemcy. W pijarskich szkołach Rzeczypospolitej Obojga Narodów obok uczniów wyznania katolickiego, zasiadali prawosławni i protestanci. Pijarzy prowadzili katechizację jednak nie zmuszali młodzieży do przechodzenia na katolicyzm, co potwierdzają materiały źródłowe przechowywane w archiwum w Rzymie.

Jak udało się wykazać, pijarzy w Rzeczypospolitej programy i wybór podręczników przystosowywali do potrzeb narodowych, nie ograniczając się jedynie do wpajania religijności uczyli patriotyzmu, poszanowania prawa i szacunku do kultury własnego kraju. Nauczanie w szkołach pijarskich było zbiorowe i co bardzo istotne na poziomie elementarnym odbywało się w języku ojczystym. Dzieci mogły rozpocząć naukę w wieku sześciu lat. Jako główną metodę nauczania przyjęto ćwiczenie pamięci, ale i poprawnego rozumowania. Pijarzy zgodnie z założeniami twórcy zakonu Kalasancjusza, kładli także nacisk na wartości praktyczne wiedzy wynoszonej przez uczniów.

Wyniki badań pozwoliły na podważenie powszechnie panującego w polskiej historiografii przekonania, iż pijarzy „godni są uwagi” dopiero od czasów Stanisława Konarskiego a w szeregach zakonu wcześniej brakowało indywidualności pedagogicznych i naukowych. Właśnie swoboda w organizacji szkół, doborze literatury, otwarcie na nowości a nawet eksperymenty, praca naukowa i dydaktyczna zakonników – moim zdaniem – pozwoliły pijarom na ziemiach ówczesnej Rzeczypospolitej na przygotowanie gruntu do późniejszych wielkich reform w duchu oświeceniowym. Analizując treści programowe i służącą ich realizacji literaturę przechowywaną w pijarskich bibliotekach szkolnych, w połączeniu z dużą autonomicznością prowincji, trudno się dziwić, iż właśnie w placówkach tego zakonu narodziła się reforma szkolna. Wykazałem w pracy, że założone przez Stanisława Konarskiego w Warszawie w dniu 1 września 1740 roku *Collegium Nobilium* mogło stać się wzorem dla całego szkolnictwa katolickiego w Rzeczypospolitej, w znacznej mierze dzięki wcześniejszej działalności zakonu pijarów na polu oświaty oraz formom organizacji nauczania przyjętym w zgromadzeniu.

Dane dotyczące zestawu lektur przeznaczonych dla uczniów *Collegium Nobilium* znacznie łatwiej jest ustalić niż dla wcześniejszego okresu. Informacje te można uzyskać głównie na podstawie: *Ordinationes Visitationis Apostolicae Pro Provincia Polona Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*. W Polsce najczęściej cytowanym przez badaczy było tłumaczenie W. Germain zawarte w pracy: S. Konarski, *Ustawy szkolne*, przeł. W. Germain, przypisy J. Czubek, wstęp S. Kot, Kraków 1925. Ponieważ okazało się, że do tłumaczenia tego wkrađło się wiele nieścisłości i opuszczono w nim część tekstu oryginału, przekład został zrewidowany i poprawiony przez M. Stokowską. W tej formie

został umieszczony w zbiorze pism pedagogicznych S. Konarskiego, opracowanym i opatrzonym wstępem przez Łukasza Kurdybachę, a wydanym we Wrocławiu w 1959 roku. Jednak i tu w powszechnie przez badaczy używanym opracowaniu, znalazło się bardzo wiele do dziś niepoprawionych błędów i nieścisłości związanych z identyfikacją zalecanej literatury (w „*ordynacjach*” pijarzy podawali często tylko imię lub tylko nazwisko autora, fragment tytułu pracy lub zmieniony, uproszczony tytuł pracy). Ł. Kurdybacha identyfikując dzieła, także często zmieniał oryginalny tytuł, czasem jak się zdaje błędnie identyfikował autora, często nie podawał miejsca i roku wydania pracy, a nierzadko opuszczał imię lub inicjał imienia autora. Wymagało to uzupełnienia i pracy związanej z reidentyfikacją zalecanych lektur. Błędy w identyfikacji lektur służących nauczaniu historii w *Collegium* poprawiłem już w pracy *Edukacja historyczna w szkolnictwie pijarskim Rzeczypospolitej 1642-1773*. Natomiast odnośnie do nauczania innych przedmiotów w poszczególnych klasach, dotychczas funkcjonujące w obiegu naukowym błędy identyfikacyjne skorygowałem w najnowszej publikacji - *Pierwsze stulecie zakonu pijarów: na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1642-1740)*.

Podsumowując wyniki badań, na podstawie rekonstrukcji i analizy działalności pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1642 – 1740 stwierdziłem, że w znacznej mierze wcześniejsza praca edukacyjna pijarów w pierwszym wieku ich działalności na ziemiach Rzeczypospolitej doprowadziła do uznania drugiej połowy XVIII wieku „złotym wiekiem pijarów”. Moje konstatacje potwierdza w recenzji wydawniczej prezentowanej tu książki dr hab. Mariusz Ausz (UMCS): *Recenzowana praca dotyczy niezwykle istotnego etapu historii Polskiej oraz Litewskiej Prowincji Zakonu Pijarów, bardzo słabo dotychczas opracowanego przez naszą historiografię. Jest ujęciem twórczym i erudycyjnym, wprowadza wiele nowych ustaleń, uzupełnień i sprostowań. Wzbogaca znacznie obraz dziejów zakonu oraz polskiej kultury drugiej połowy XVII wieku i pięciu pierwszych dekad XVIII wieku [...]. Doktor Taraszkiewicz umiejętnie powiązał wyniki swoich badań naukowych z historiografią europejską [...] erudycyjne studium doktora Jacka Taraszkiewicza stanowi bardzo dobrą, nowatorską, rzetelną i gruntowną syntezę zagadnienia ważnego dla poznania dziejów zakonu, polskiej edukacji, losów szkolnictwa i polskiej kultury umysłowej.*

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych.

Obok tu wcześniej opisanego, drugi obszar, mocno powiązany z pierwszym, dotyczy szeroko rozumianej edukacji historycznej w szkolnictwie pijarskim okresu staropolskiego.

Na tle wielu niewyjaśnionych jeszcze kwestii odnoszących się do działalności zakonu pijarów, również dzieje edukacji historycznej w kolegiach pijarskich Rzeczypospolitej nie doczekały się wcześniej żadnego opracowania. Pojęcie edukacji historycznej oprócz, nauczania, obejmuje także inne źródła pozyskiwania wiedzy. Pisane przez młodzież i profesorów prace retoryczne, panegiryki, epitafia, ody, kazania, mowy, a także sztuki teatralne, zawierały ogromny zasób tej wiedzy. Powszechnie przyjęto, iż pijarzy do czasów „*Ordynacji Wizytacji Apostolskiej*”, zatwierdzonych w 1754 roku., nie zajmowali się w swych szkołach historią jako dziedziną nauki i przedmiotem nauczania. Dotychczas badacze skupili się głównie na zagadnieniach związanych z aktywnością pijarów na tym polu w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Na szczególną uwagę zasługują tu prace T. Słowikowskiego i Cz. Majorek, które głównie jednak odnoszą się do kwestii pijarskich podręczników szkolnych¹⁵. Wobec braku opracowań poświęconych edukacji historycznej w szkołach pijarskich w okresie poprzedzającym powołanie KEN, wydaje się, iż istniała uzasadniona potrzeba przeprowadzenia badań pozwalających na ustalenie faktycznego stanu rzeczy. Wiadomości dotyczące edukacji historycznej w kolegiach pijarskich przed 1773 rokiem, znajdują się niemal wyłącznie w materiałach źródłowych. W opracowaniach pojawiały się niekiedy skromne informacje o nauczaniu historii nie stanowiły one jednak tam głównego problemu badawczego. M. Falińska podjęła temat nauczania historii w kolegiach pijarskich Rzeczypospolitej, w takim jednak stopniu, na ile to było niezbędne do przedstawienia świadomości historycznej społeczeństwa staropolskiego¹⁶. E. Ulčinaite prowadząc rozważania nad teorią retoryczną w Polsce i na Litwie w XVII w., dokonała rejestracji i próby opisu rękopiśmiennych tekstów¹⁷. Niestety wśród ogromnej liczby rękopisów autorstwa nauczycieli i uczniów szkół jezuickich, jedynie trzy pisma retoryczne zostały tu zidentyfikowane jako pijarskie. Szereg cennych spostrzeżeń zawierają prace T. Bienkowskiego oraz J. Lewandowskiego omawiające recepcję antyku między innymi w kolegiach pijarskich.

Ponieważ wiedza o edukacji historycznej w szkolnictwie pijarskim od momentu powołania Komisji Edukacji Narodowej jest adekwatnie opracowana i szeroko upowszechniona,

¹⁵ T. Słowikowski, *Pijarskie podręczniki do nauczania historii w Polsce w XVIII wieku*, „Nasza Przeszłość”, 1980, t. LIV, s. 181-229; tenże, *Joachim Lelewel krytyk i autor podręczników historii*, Warszawa 1974; Cz. Majorek, *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1975; tenże, *Podręczniki Komisji Edukacji Narodowej w praktyce nauczania szkół średnich (1778-1794) [w:] Nowożytna myśl naukowa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1973.

¹⁶ M. Falińska, *Przeszłość a teraźniejszość. Studium z dziejów świadomości historycznej społeczeństwa staropolskiego*, Warszawa 1986.

¹⁷ E. Ulčinaite, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984.

uzasadnionym zdawał się zakres chronologiczny badań, obejmujący okres od 1642 roku, tj. sprowadzenia zakonu pijarów w granice Rzeczypospolitej do 1773 roku, kiedy powołano do życia KEN. Podstawę źródłową stanowiły głównie teksty rękopiśmienne i drukowane, przechowywane w polskich archiwach. Wnikliwej analizie poddałem zwłaszcza dokumenty zawierające programy nauczania, w tym kolejne wersje konstytucji zakonnych i ustaw szkolnych. Informacji dotyczących miejsca wiedzy historycznej w edukacji pijarskiej dostarczyły: rękopiśmienne i drukowane prace retoryczne, panegiryki, epitafia, ody, kazania, książki i podręczniki do nauczania historii, programy teatru szkolnego (jak i zapis treści wystawianych sztuk) oraz kroniki poszczególnych domów zakonnych.

Źródłem niezmiernie cennej wiedzy są również ocalałe katalogi osobowe członków zakonu pijarskiego, na których podstawie można ustalić nazwiska wykładowców historii oraz autorów pijarskich prac historycznych. Badania nad dziejami nauczania historii w kolegiach pijarskich Rzeczypospolitej umożliwiły dotarcie do wielu nieznanych dotąd w literaturze naukowej źródeł oraz dokonanie reidentyfikacji prac i reinterpretacji treści wielu starodruków. Wyniki pracy pozwoliły na podważenie panujących powszechnie przekonań odnoszących się do zagadnienia edukacji historycznej zakonu pijarskiego. Niezwykle ważnym wydaje się ustalenie, iż zakon od początku swej działalności posiadał pewien rodzaj programu nauczania. W pierwotnej szkole kalasantyńskiej rolę tę pełniły akta spisane w latach 1604-1610 przez założyciela zakonu, znane pod nazwą „*documentum princeps*”.

W późniejszym okresie zbiór przepisów dotyczących organizacji i programu nauczania nazwany przeze mnie „pijarskim *ratio studiorum*” władze zakonu, o czym dokładniej pisałem już omawiając pierwszy mój obszar badawczy, umieściły w drugiej części konstytucji *Constitutiones religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*.

„Pijarskie *ratio studiorum*” określało program szkół zakonnych jako typowo językowo-retoryczny, jednak wśród zalecanych lektur w źródłach napotkałem dzieła między innymi historyków doby antyku: Kurejusza Rufusa, Salustiusza i Liwiusza. W polskim wydaniu „pijarskiego *ratio studiorum*” dla uczniów nowicjatu obok kanonu lektur antycznych zalecano autorów rodzimych, takich jak Piotr Skarga i Szymon Starowolski.

Jak wykazałem wiedza historyczna w szkolnictwie pijarskim w momencie sprowadzenia zakonu w granice Rzeczypospolitej w 1642 roku, stanowiła podobnie jak u jezuitów część erudycji retorycznej, nie była zatem dziedziną nauki wykładaną samodzielnie. Erudycja obejmowała nie tylko historię właściwą, ale również jej nauki pomocnicze, zwłaszcza: chronologię, genealogię, heraldykę, numizmatykę i epigrafikę.

Ustaliłem również, że oprócz elementów wiedzy historycznej dotyczącej dziejów antyku,

ważną rolę w edukacji pijarskiej w XVII wieku odgrywała historia święta. W początkowym okresie działalności zakonu pomijano niemal zupełnie historię nowożytną powszechną i narodową. Z historii wydobywano przede wszystkim wiedzę przydatną oratorom i mogącą oddziaływać wychowawczo na słuchaczy. Uzyskiwane wiadomości historyczne były zatem niestety fragmentaryczne i podawane wbrew zasadom chronologii. Na podstawie analizy źródeł wykazałem, że w miarę upływu czasu, na przełomie XVII i XVIII wieku, wykładowcy pijarscy przechodzili okazjonalnie od fragmentarycznego ujmowania dziejów do wykładów uporządkowanych. Pojawiało się także coraz częściej zainteresowanie historią nowszą powszechną i narodową, co potwierdzają programy sztuk wystawianych w teatrach szkolnych oraz rękopiśmienne notatki retoryczne.

Z moich badań wynika, że zainteresowanie się historią ojczystą wzmocniła stała polonizacja kadr zakonu.

W sztukach teatralnych i kompendiach retorycznych najczęściej prezentowano biografie władców, korzystając przy tym z traktatów: Miechowity, Kallimacha, Pastoriusa, Kwiatkiewicza, Starowolskiego oraz najczęściej z Kromera.

Na podstawie analizy zgromadzonych materiałów źródłowych, zwłaszcza konstytucji zakonnych, rękopiśmiennych i drukowanych prac retorycznych, panegiryków, zbiorów od. epitafiów, kazań, programów teatru szkolnego, kronik domów zakonnych itp. wykazałem, że wbrew ogólnie przyjętym poglądom, w kolegiach pijarskich na długo przed reformą z połowy XVIII wieku, nauczano elementów historii. Nie było odrębnych programów nauczania i nie stosowano metod charakterystycznych dla wykładu tego przedmiotu, a obowiązującym poglądem historiozoficznym w interpretacji faktów był providencjalizm.

Postawiłem tezę, że pijarzy w Rzeczypospolitej Obojga Narodów prawdopodobnie mogli usamodzielnić historię jako przedmiot nauczania jeszcze w XVII wieku, lecz wykazałem także, iż nie dostrzegali takiej potrzeby. Konieczność przeprowadzenia reform w szkolnictwie pijarskim, w tym wyodrębnienia historii jako przedmiotu nauczania, dostrzegł dopiero Stanisław Konarski. Projekty przemian opracował już w 1736 roku, jednak ze względu na niechęć starszyzny zakonnej reformę musiano wdrażać etapami. W celu przygotowania kadr nauczycielskich dla szkoły „nowego typu”, z inicjatywy Konarskiego w kolegium rzeszowskim od 1737 roku, rozpoczęto nauczać przyszłych wykładowców między innymi historii i geografii. Następnym krokiem było otwarcie w 1740 roku w Warszawie *Collegium Nobilium*. W tej szkole założonej dla synów magnackich wprowadzono nowe przedmioty, a wśród nich historię Polski i historię powszechną.

W rok po otwarciu kolegium, Konarski przystąpił do próby zreformowania całego

szkolnictwa pijarskiego, jednak wskutek oporu poszczególnych domów zakonnych przemiany zostały zahamowane na ponad dziesięć lat. Dopiero w wyniku tzw. wizytacji apostolskiej doszło do spisania *Ordinationes Visitationis Apostolicae*, które sankcjonowały reformy szkolnictwa pijarskiego. W 1754 roku ordynacje zostały zatwierdzone przez papieżstwo i stały się obowiązującymi dla całej prowincji koronnej. Prowincja litewska znajdująca się także w granicach Rzeczypospolitej przyjęła podobne zmiany dopiero w 1762 roku.

W XVIII wieku w zreformowanych szkołach pijarskich Rzeczypospolitej nadal nauczano elementów historii świętej i starożytnej, zaczęto jednak wykładać również historię nowożytną powszechną i ojczystą.

Jak wykazałem wprowadzenie historii w połowie XVIII wieku jako odrębnego przedmiotu miało poważne znaczenie dla podniesienia kultury historycznej społeczeństwa i szerszego upowszechnienia nowoczesnej myśli historycznej. Nauczanie historii w oparciu o bardzo szeroki kanon lektur zalecanych w ordynacjach szkolnych sprawiało, iż nie była już ona tylko opisem faktów politycznych, czy też relacją o działalności sławnych wodzów i monarchów, lecz wykazywała ciągłość dziejów przedstawiając je tak w aspekcie politycznym jak gospodarczym i kulturalnym.

Ustaliłem, że pijarzy Rzeczypospolitej w warunkach zagrożenia niepodległości państwa, wysunęli na plan pierwszy historię ojczystą. Tematy przeznaczone dla uczniów, zwłaszcza klas retoryki wykazywały na tle wydarzeń historycznych, konieczność przeprowadzenia reform w kraju, tak w dziedzinie politycznej, ekonomicznej jak i wojskowej. Silnie akcentowano tu cele patriotyczne. Jak wykazałem edukacja historyczna służyć miała wychowaniu wzorowego obywatela. Główny nacisk wykładowcy kładli zatem na ogólną orientację ucznia w historii oraz na aspekty moralno-wychowawcze tego przedmiotu nauczania.

Dzięki badaniom materiałów źródłowych udowodniłem, że pijarzy w XVII i XVIII wieku niepodważalnie przyczynili się do rozwoju nauk historycznych w Rzeczypospolitej. Opracowane przez nich źródła oraz napisane ich ręką podręczniki służyły jeszcze uczniom w szkołach doby KEN. Moje poglądy dotyczące pijarskiej edukacji historycznej w XVII i XVIII wieku zostały już wdrożone do obiegu naukowego.

W ramach, opisanego tu, drugiego obszaru badawczego opublikowałem łącznie 13 publikacji: 1 monografia, 1 praca współredakcyjna, 7 rozdziałów w pracach zbiorowych i 4 artykuły (1 opublikowany na Ukrainie). Za szczególnie znaczące publikacje w tym obszarze badań uważam: *Edukacja historyczna w szkolnictwie pijarskim Rzeczypospolitej 1642-1773*, Gdańsk 2011; *Historia - interpretacja - reprezentacja. Implikacje pedagogiczne*, red. L. Mokrzecki,

M. Brodnicki, J. Serkowska-Mąka, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015; *Nauczanie historii w Warszawskim Pijarskim Collegium Nobilium w połowie XVIII wieku*. [w:] *Badania w historii oświaty i wychowania. Historia oświaty i wychowania w życiu badacza*, red. R. Grzybowski, K. Jakubiak, W. Tłokiński, Gdańsk 2012.

Częściowe wyniki swoich badań, między innymi przedstawiałem czynnie uczestnicząc (wygłoszenie referatów) w 25 konferencjach naukowych (10 konferencji międzynarodowych i 15 ogólnopolskich).

Podstawowym i najważniejszym moim osiągnięciem naukowym jest wypełnienie luki jaka istniała w dotychczasowej historiografii, a dotyczyła początków działalności pijarów na ziemiach Rzeczypospolitej, od sprowadzenia zakonu na nasze ówczesne ziemie w 1642 roku do powołania *Collegium Nobilium* w 1740 roku.

